

Dům jako symbol světa

Autor: Miloslav Průka, Martina Průková

Abstract

House/Home as a Symbol of the Word. – This work focuses on the house/home as the most important locus of human dwelling, the place where through the ages humans were born and died.

Keywords: house, home, symbolism, tradition, world

Klíčová slova: dům, domov, symbolika, tradice, svět

Jen málokterá oblast lidského pobývání je provázána s tak bohatou symbolikou, jako je tomu u domu a domova. Prvotně a nejzřetelněji je to patrné v oné, jak říká Patočka, fantastické konečné světa našeho domova coby světa tradic, konečné, kterou tvoří mýtus – „příslušný k inventáři naivního světa a teprve vědeckým povědomím zatlačován“. (Patočka 2008: 196)

Už pro nejstarší archaické společnosti znamenal dům zcela mimořádné, posvátné místo. Byl těžištěm života, k němuž se sbíhaly všechny cesty světa i nebes, jím procházel „střed světa“, *axis mundi* coby spojnice s nebem i podsvětím. V domě jako středu, „zóně absolutní reality“, přebýval celý vesmír (Eliade 1993: 9nn).

Podle nejstarších představ byl dům jedním z těch posvátných míst, která umožňovala člověku ocitnout se ve „středu světa“ *bez námahy*, na rozdíl od jiných, která žádala *obtížnost*. Mircea Eliade o tom říká: „...tradice, která umožňuje konstrukci ‚středu‘ přímo v domě člověka, tedy tradice ‚snadnosti‘ – se vyskytuje téměř všude... Zdůrazňuje jistý lidský stav, který bychom mohli nazvat *steskem po ráji*. Tím rozumíme touhu *ocitnout se kdykoli a bez námahy* ve středu světa, v srdci reality a ve zkratce překonat přírodní postavení člověka a dosáhnout postavení božského...“ (Eliade 2004: 54)

Sama stavba domu byla zajišťována mnoha rituály a oběťmi. Každý rituál byl coby jediná smysluplná *péče* o dům úsilím o posvěcení, tedy vložení místa a chvíle do plné přítomnosti, tzn. ideálu prvotního „Zlatého věku“, prvotního bezčasého stavu, zjeveného bohem, heroem apod. „*Realita a trvání* stavby jsou tedy zajištěny nejen přeměnou profánního prostoru v prostor transcendentní (ve ‚Střed‘), ale také přeměnou konkrétní doby v dobu mytickou.“ (Eliade 1993: 20)

Stavitecké rituály usilovaly o reaktualizaci celé kosmogonie, ať již šlo o „kosmizaci“ prostoru ustavením „osy světa“ v podobě středového kůlu nebo o rekapitulaci stvořitelského mýtu, ale též o začlenění znepokojivě nového domu do pevně uspořádaného řádu světa (Eliade 2006: 38nn). Výběr místa i materiálu pro stavbu nového domu, začátek stavby,

orientace domu i samotná stavba představovaly situace zásadního významu. Praktické hledisko, ač také bráno v potaz, podléhalo rituálním praktikám děděným po předcích.¹

Člověk si po dlouhou dobu stavěl dům sám, neboť teprve skrze toto konkrétní *zhotovování*, stavění se artikuloval vlastní význam domu. Dům se tak v mnoha ohledech procesem zhotovení stával onou „věcí, která věcní svět“ (Heidegger 1993: 33),² zvláště nahlédneme-li například středověká století pohledem zmiňovaným v *Podzimu středověku* Johanem Huizingou.

Zvláštní kombinace základních kamenů středověkého myšlení v podobě realismu, symbolismu a personifikace vytvořila podle Huizingy jedinečný obraz světa – „...obraz světa vyznačujícího se nesrovnatelně přísnější jednotou a vnitřní souvislostí, než jaký dokázalo podat kauzálně-přírodovědné myšlení. [Symbolismus] objal (...) říši přírody i celé dějiny... Žádná věc není tak nízká, aby nemohla znamenat to nejvyšší a sloužit k jeho zkrášlení... Symbolické myšlení daruje ono myšlenkové opojení, ono neintelektuální rozplývání hranic identity věcí a ono utlumení rozumového myšlení, které pozvedají životní pocit na jeho vrchol.“ (Huizinga 1999: 341n)

Nejen tedy pro archaického člověka, ale ještě dlouho poté existovalo – byt' na odlišném podkladu založené – hluboké povědomí o provázanosti mezi tělem, domem a kosmem, člověk v domě přicházel na svět i ho opouštěl. Christian Norberg-Schulz to vyjadřuje přesně, když říká: „Člověk již na samém počátku dějin poznal, že vytvořit místo znamená vyjádřit podstatu bytí.“ (Norberg-Schulz 1994: 50)

Od nejstarších dob přes středověk a novověk a ozvěnou až do naší doby se tak ke každému z článků struktury domu vázala celá paleta symbolů, které osmyslňovaly dům v jeho jednotlivostech i celku. Namátkou:

Zdmi byl dům ukotven, „stál“ na zemi, ale též se jimi „zdvíhal“ k nebi, *štít* byl přímo průsečíkem horizontální, pozemské a vertikální, nebeské dimenze domu. „Nebeskou“ konstrukci pak představovala *střecha* a její nosná a nejvyšší část, *hřeben*. Středověký německý výraz *Giebel* znamenal zároveň štít i nebeské sloupy; hřeben obecně vyjadřoval vrchol, absolutní výšinu a například norské *as* znamená zároveň „hřeben domu“ i „bůh“. (Norberg-Schulz 1994: 65n)

Zdi, případně též vnější *plot*, představovaly zřetelný předěl, hranici mezi známým, bezpečným prostorem „uvnitř“ a nejistotou, ba nebezpečím „vně“. Touto hranicí začínala určující kvalita domu, jeho *uzavřenost*, intimita.³ „Hranice vzdálenějšího domova,“ říká

¹ Například dům je nejlépe postavit tam, kde lehává dobytek, což je místo plodnosti a bohatství. Dům je třeba stavět ze „živého“ materiálu, tj. čerstvě poraženého dřeva, aby uchovával jeho životní sílu, na rozdíl od uschlého, „mrtvého“ dřeva, jež by znamenalo nemoc a smrt v domě. Zakopání domovní oběti do základů domu mělo zajistit štěstí a bohatství domu a jeho obyvatel apod. (Smetánka 2004: 54n)

² Heidegger hovoří o „metodě“ umění jako o *Ins-Werk-Setzen*, uvedení do díla ve smyslu *uvedení místa do díla*. Heidegger, M., *Der Ursprung des Kunstwerks*, in: *Holzwege*, Frankfurt 1950, s. 26nn, jak jej cituje Norberg-Schulz (1994: 66).

³ Odkazuje k tomu české *týn* či severské *town*, *tun* – vnitřek, odvozené od *Zaun* – plot, zeď. Ohraničování země „své“ a „cizí“ je totiž základním fenoménem lidského pobývání: připomíná to kupř. i jazyková souvislost německého *Marke* – značka, označující rozsah pozemku a *Mark* – země (např. Danmark). (Norberg-Schulz 1994: 58)

Patočka, „strou se do neurčita a zanikají v nezdomácněném, cizím, v dálavě“. (Patočka 2008: 194) Domov je však místo, „kam patřím více než kamkoli jina“, místo, „které je nejvíce lidsky proniknuto“. (Patočka 2008: 194) „Ale dálava a cizota (...) je taková, že na každém kroku je možné překvapení...“ (Patočka 2008: 195)

Předělem i spojnicí zároveň mezi tímto bezpečným světem „uvnitř“ a neznámým „vně“, mezi domovem a dálavou je zejména *práh* jako ztělesnění *rite de passage* – přechodového rituálu, s nímž se pojilo velké množství představ. Prah, jak říká Heidegger, „nese rozmezí“, nese střed, kde se stýká vnějšek a vnitřek – „práh jako to, co vydrží nést rozmezí, je tvrdý, poněvadž bolest jej změnila v kámen“. (Heidegger 1993: 65) Prah symbolizuje veškeré útrapy poutníka, který právě zde shazuje ze svých ramen všechny obtíže cesty, a skloněn při průchodu nízkými dveřmi vchází do vlastního srdce domu, *světnice* – a s ním vchází do světnice svět. *Uzavřenost*, o níž jsme mluvili jako o základní kvalitě domu, se teprve jeho *otevřením* počíná. Volání domova by bylo nejbližší tomu, jehož dům by již „neměl výstupních dveří“. (srv. Lévinas 1997: 53) Klíč od domu i k světu jeden jest.

V životaběhu zejména, ač nejen, středověkého člověka, tak „dům“ symbolizoval na pozadí židovsko-křesťanského, ale i řeckého dědictví nejen ukotvení „na zemi“ – onu tradiční, ještě donedávna živou představu domu „zastřešujícího“ velmi široké společenství osob tzv. „velké rodiny“ a celou domácnost se vším, co pod ní spadalo – ale i „na nebi“. Nesmírně široké rozpětí, jež sahá, užijeme-li namátkou příkladu z řeckého *oiku* (domu), od neživého majetku až po Diův *oikos*, podle pythagorejce Filoláa z Krotónu ústřední oheň v kosmu, reprezentuje rozměr „starosti o místo a dům“, jak jej můžeme v různých podobách nalézt ve všech, pro způsob zabydlenosti ve světě v naší západní kultuře rozhodujících tradicích.

Není taktéž bez zajímavosti, že v podstatě žádný moderní jazyk nevládne paralelou, jež by plně odpovídala šíři tohoto rozpětí a vystihovala dům v celistvosti korespondující s pojímáním domu v těchto tradicích (Marek 1966: 52).

Ještě i novověký dům byl vyměřován podle různé míry, počínaje mysticko-přírodovědným nazíráním, „opatřujícím míru“ renesanční architektuře, otevřeností jedinečného vůči absolutnímu, mikrokosmu k makrokosmu, až po jakési „nikde“ novodobých – ani v krajině ani v městském celku nezasazených – staveb (Norberg-Schulz 1994: 194), „nerozlišenost“, jež ztrácí nejenom schopnost zjevovat posvátné, ale v posledku i smysl pro přirozeno – „pro *fysis* jako neustálé povstávání, sebezpřekračování v tíhnutí k identitě sama se sebou“. (Neubauer 1993: 70n)

Mezi domem, jenž není, řečeno s Lévinasem, nástrojem mezi nástroji, a naopak domem prázdným, domem na jehož dveře neklepe již více svět, zapomenutostí bytí (Heidegger) a možností, že se staneme bezdomovci ve svém vlastním domě, bloudíme dnes. Ač nám vskutku není dáno „zdomácnět ve zřetelnosti beze stínu“, (Fink 1996: 25) zároveň péče o *světnici* domu pozoruhodným způsobem zpřístupňuje *světlinu* bytí.

SEZNAM LITERATURY

ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu*. Praha: OIKOYMENH, 1993. ISBN 80-85241-51-X.

ELIADE, Mircea. *Obrazy a symboly. Esej o magicko-náboženských symbolech*. Brno: Computer Press, 2004. ISBN 80-722-6902-X.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 80-7298-175-7.

FINK, Eugen. *Bytí, pravda, svět*. Praha: OIKOYMENH, 1996.

HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH, 1993. ISBN 80-85241-40-4.

HUIZINGA, Johan. *Podzim středověku*. Jinočany: H&H, 1999. ISBN 80-86022-26-9.

LÉVINAS, Emmanuel. *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-36-4.

MAREK, Václav. K otázce *oikos* a jeho vztahu k polis ve IV. století. *Graecolatina Pragensia III*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5, 1966, s. 31–54.

NEUBAUER, Zdeněk. O posvátnosti místa – *genius loci*. In: Týž. *O posvátnu*, Praha: Česká křesťanská akademie, 1993, s. 55–73. ISBN 80-85795-01-9.

NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci. K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon, 1994. ISBN 80-207-0241-5.

PATOČKA, Jan. *Fenomenologické spisy I*. Praha: OIKOYMENH, FILOSOFIA, 2008. ISBN 978-80-7298-307-0; 978-80-7007-275-2.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojevi. Archeologie obyčejného života*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-661-3.

(Mgr. Miloslav Průka, Ph.D. je odborný asistent na Katedře věd o výchově Fakulty filozofické Univerzity Pardubice; Mgr. Martina Průková je doktorandka historie v Ústavu českých dějin UK FF.)